

UDK: 343.819.5(497.5-3 Slavonija=112.2)"1945
/1947"

616.927(497.5=112.2)"1945/1947"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. 4. 2007.

Prihvaćeno: 3. 5. 2007.

Epidemija tifusa u logorima za folksdojčere u Slavoniji 1945./1946. i posljedice

VLADIMIR GEIGER

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Na tešku sudbinu hrvatskih (i ostalih jugoslavenskih) folksdojčera interniranih poslije Drugoga svjetskog rata u sabirne i radne logore utjecali su, osim nepovoljnih uvjeta smještaja, izrazito slaba prehrana, nemogućnost održavanja higijene, pomanjkanja lijekova i liječničke pomoći, razne zarazne bolesti te naporni fizički radovi po često nepovoljnim vremenskim prilikama. Stradavalo se većinom od bolesti, posebice dizenterije, tifusa pjegavca, ali i iscrpljenosti i gladi. Od samih početaka u logorima za folksdojčere u Hrvatskoj (i drugdje u Jugoslaviji), javljaju se najprije zdravstvene teškoće u starijih i slabijih osoba i djece, a zatim dolazi do pojave i raznih zaraznih bolesti. Od jeseni/zime 1945., u logorima za folksdojčere haraju epidemije tifusa pjegavca i u zimu 1946. poprimaju zastrašujuće razmjere. Kako je od ukupnog broja žrtava u logorima za folksdojčere u Hrvatskoj najveći broj umro tijekom siječnja, veljače i ožujka 1946., tifus pjegavac najvjerojatnije je osnovni uzrok smrti logoraša u vremenu koje iskazi/sjećanja logoraša i njemačka/folksdojčerska historiografija označavaju razdobljem epidemije tifusa pjegavca. Tek potkraj ožujka ili početkom travnja 1946., nakon poduzetih potrebnih mjera, tifus u logorima Valpovo i Krndija, te u drugim logorima u Hrvatskoj i Jugoslaviji uglavnom je uklonjen.

Ključne riječi: Folksdojčeri, Jugoslavija, Hrvatska, Slavonija, 1945., poslijeratni logori, tifus pjegavac.

“Ali u logorima u kojima su bili Nemci nije se direktno ubijalo, ljudi su umirali od gladi i bolesti.

Dakle to je neusporedivo sa Aušvicom i Buhenvaldom, ali sada pod stare dane, pitam šta je strašnije.”

Ivan Ivanji¹

¹ Lj.[ubica] PUPEZIN, “Ivan Ivanji o romanu ‘Governanta’ i ljudima koje menja istorija. Milost poznog rođenja”, *Glas Javnosti*, Beograd, Internet izdanje, 6. avgust 2002. (<http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2002/08/06/srpski/K02080501.shtml>)

U historiografiji, publicistici, memoarskoj literaturi, iskazima/svjedočanstvima logoraša, članova logorske uprave, a i suvremenika i u dokumentima, vrlo su različiti navodi, tvrdnje, procjene i poimenični pokazatelji/popisi o broju i strukturi logoraša i broju i strukturi žrtava u logorima za folksdojčere u Hrvatskoj tijekom 1945., 1946. i 1947. Točan broj hrvatskih folksdojčera koji su prošli kroz poslijeratne logore, kao i točan broj žrtava logora, teško je utvrditi. Uza sve, iskazi/svjedočanstva, arhivsko gradivo i literatura omogućuju i u pogledu uzroka i načina logorskih stradanja folksdojčera u Hrvatskoj osnovne pokazatelje.

Najmanje oko 10.000 do 20.000 hrvatskih folksdojčera, većina preostalih u zavičaju, internirano je tijekom 1945., 1946. i 1947. u sabirne i radne logore.² Prema svim pokazateljima, najveći logori za pripadnike njemačke manjine na području Hrvatske bili su tijekom 1945., 1946. i 1947. Josipovac kraj Osijeka, Valpovo, Velika Pisanica kraj Bjelovara, Krndija kraj Đakova, Šipovac kraj Našica, Pusta Podunavlje u Baranji i Tenja/Tenjska Mitnica kraj Osijeka.³

Na tešku sudbinu logoraša utjecali su, osim nepovoljnih uvjeta smještaja, izrazito slaba prehrana, nedovoljna mogućnost održavanja higijene, pomanjkanja lijekova i liječničke pomoći, razne zarazne bolesti te naporni fizički radovi po često nepovoljnim vremenskim prilikama. Mnogi logoraši, posebice mala djeca i starije osobe, pobolijevaju i umiru. Umiralo se većinom od bolesti, posebice dizenterije, tifusa pjegavca, ali i iscrpljenosti i gladi. Ubijanja i smaknuća folksdojčera u logorima u Hrvatskoj, osim manjeg broja slučajeva, koji su nedvojbeni, nije bilo.⁴

U logorima za folksdojčere u Hrvatskoj (kao i u logorima za folksdojčere u Jugoslaviji), posebice u najvećim i najdugotrajnijim logorima u Slavoniji, u Radnom logoru Valpovo (svibanj 1945. - svibanj 1946.) i Logoru Krndija (kolovoz 1945. - svibanj 1946.), prema navodima u izvorima (dokumenti i iskazi/sjećanja), učestala je u logoraša ušljivost glave/tijela (*Pediculosis capitis/corporis*), te pojava svraba (*Scabies*). Učestala je i difterija (*Diphtheria*) i dizenterija (*Dysenteria*), upala pluća (*Pneumonia, Bronchopneumonia*) i tifus pje-

² Ekkehard VÖLKL, "Abrechnungsfuror in Kroatien", u: Klaus Dietmar HENKE und Hans WOLLER (Hrsg.), *Politische Säuberung in Europa. Die Abrechnung mit Faschismus und Kolaboration nach dem Zweiten Weltkrieg*, München 1991., 378.

³ *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948. Die Stationen eines Völkermords*, München 1998., 219. - 228.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, München 2003., 121. - 127.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944 - 1948*, Beograd 2004., 152. - 162.; Vladimir GEIGER, "Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata 1945. - 1947.", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38, br. 3, Zagreb 2006., 1081. - 1100. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁴ *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste - Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 - 1948*, München-Sindelfingen 1994. I tamo navedeni izvori i literatura.

gavac (*Typhus exanthematicus*). U djece logoraša primjetna je i pojava šarlaha (*Scarlatina*).⁵

Od samih početaka u logorima za folksdojčere u Hrvatskoj (kao i drugdje u Jugoslaviji), javljaju se najprije zdravstvene teškoće u starijih i slabijih osoba i djece, a zatim dolazi do pojave i raznih zaraznih bolesti. Posebice od jeseni/zime 1945., u logorima haraju epidemije tifusa pjegavca i u zimu 1946. poprimaju zastrašujuće razmjere. Tek potkraj ožujka/tijekom travnja 1946. nakon poduzetih potrebnih mjera vlasti i logorskih uprava tifus pjegavac je u većini logora uklonjen. Kada su se zdravstvene i prehrambene prilike u logorima koliko-toliko normalizirale, život je i dalje bio jedva podnošljiv.⁶

Oblasni narodnooslobodilački odbor za Slavoniju u Osijeku izvijestio je 10. svibnja 1945. Zdravstveni odjel Okružnog NOO-a Osijek o pojavi trbušnog tifusa, te o potrebi poduzimanja hitnih mjera suzbijanja zaraznih bolesti i naveo kratke upute za postupanje. Zdravstveni odjel Okružnog NOO-a Osijek izvijestio je nedugo zatim prenoseći navode Oblasnog NOO-a Osijek o pojavi trbušnog tifusa i Kotarski NOO Valpovo.⁷

Nedugo nakon osnutka logora Valpovo, Zdravstveni odjel Okružnog NOO-a Osijek izvijestio je 20. srpnja 1945. Zdravstveni odjel Kotarskog NOO-a Valpovo o pojavi epidemije šarlaha i pojavi tifusa u logoru Valpovo te o potrebi poduzimanja hitnih mjera suzbijanja zaraznih bolesti u logoru. Zdravstveni odjel Okružnog NOO-a Osijek naredio je da se oboljeli smjeste u izolanu Kotarskog NOO-a u Valpovu, "kako bi se zapriječilo širenje zaraze". Točno je određen i način postupanja i zaduženja: "[...] U izolani se imade zadužiti higijeničarka, koja se nalazi u Valpovu te potonja vodi brigu oko bolesnika. [...] Pobrinite se, da je izolana redovito snabdjevena s hranom te da se više ne dogodi, da oboljeli čitav dan ostaju bez kuhane hrane. U ambulanti se nalaze i tifusi te je nužno potrebno, da se za bolesnika osigura potrebna količina mlijeka. [...] Nadzor nad izolanom, provedbu stroge izolacije, dezinfekciju itd., vršiti će sestra pomoćnica Erdelji i higijeničarka Uljarević, a liječenje obavlja tamošnji liječnik. [...] Za izolanu nabavite još potrebni broj postelja i

⁵ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost - Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, Düsseldorf 1961.¹, München 1984.², Augsburg 1994.³, München 2004.⁴; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, *Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 - 1948*, München-Sindelfingen 1991.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944 - 1948*, München-Sindelfingen 1993.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, *Erschießungen-Vernichtungslager-Kinderschicksale in der Zeit von 1944 - 1948*, München-Sindelfingen 1995. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁶ *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944 - 1948*, 219. - 228.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 121. - 127.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944 - 1948*, 152. - 162. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁷ Državni arhiv u Osijeku, Kotarski NOO Valpovo, 1945., 392/45.

ostalo što bi bilo potrebno te drugarici Uljarević u svakom pogledu, ako bi se što trebalo u izolani, izadjite ususret.”⁸

Očito je, ipak, prema razvoju i ishodu događaja, da od samoga početka zdravstvena zaštita logoraša u logoru Valpovo nije bila stručna i dostatna, a prema svemu sudeći nije niti provođena onako kako je bilo minimalno potrebno.

Zbog izrazito loših i, kako je vrijeme prolazilo, sve lošijih uvjeta smještaja, higijene i prehrane logoraša u logoru Valpovo, mnogi obolijevaju od različitih zaraznih bolesti, najčešće od dizenterije, kasnije i sve učestalije od tifusa pjegavca. Zdravstveni nadzor nad logorom Valpovo vodila je jedna higijeničarka, a dva puta tjedno logor je obilazio liječnik iz Valpova dr. Hartel. Međutim, i on je bio gotovo nemoćan jer nije imao na raspolaganju odgovarajuće lijekove. Tek teže oboljele logoraše smještalo se u logorsku izolanu.⁹

Prema iskazu logoraša Stjepana Binskog: “Kao posljedica takove hrane [u logoru Valpovo] ubrzo se javlja dizenterija. Kako nema niti doktora niti lijekova starci i mala djeca počinju prvi umirati. Uši i stjenice posebna su napast. [...]”¹⁰

Matica umrlih za logor Valpovo bilježi učestalo umiranje logoraša od dizenterije (pretežno djeca i starije osobe) tijekom srpnja i kolovoza 1945.¹¹

Prema iskazu Josipa Globočnika, upravnika logora Valpovo od studenoga 1945. do svibnja 1946.: “Liječnička služba [u logoru Valpovo] nije postojala. Kako sam po dolasku skupio pomoću [logoraša] g. Pfafa desetak logoraša raznih struka, među njima, bio je i liječnik, apotekar itd. Postepeno smo otvorili skromnu ambulantu i apoteku kasnije i rodilište. Bilo bi sve donekle dobro da nije došlo do tifusa. Sve više je ljudi obolilo a njege i lijekova nije bilo. Za najteže slučajeve nabavili smo nešto mlijeka.”¹²

Liječnički službu u logoru Valpovo obavljali su dr. Hartel, liječnik iz Vapova, dr. Vilc, liječnik iz Osijeka i dr. Pekić, liječnik iz Vukovara, a logorsku ambulantu vodio je logoraš Josef Wagner, ljekarnik iz Osijeka, ali bez potrebnih i odgovarajućih lijekova, te su posebice u vrijeme epidemije tifusa pjegavca bili nemoćni, a i sami izloženi bolesti.¹³

⁸ Vladimir GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945. - 1946. Dokumenti*, Osijek 1999., 40.

⁹ *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944 - 1948*, 226.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 124.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944 - 1948*, 125. I tamo navedeni izvori i literatura.

¹⁰ V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945. - 1946. Dokumenti*, 422. - 424.

¹¹ Isto, 262. - 268.

¹² Isto, 429.

¹³ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost - Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 540.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944 - 1948*, 822. I tamo navedeni izvori i literatura.

U dopisu Odsjeka narodne sigurnosti Upravnog odjela Okružnog NO-a Slavonski Brod 18. rujna 1945. Odjelu kaznenih zavoda Ministarstva unutarnjih poslova FD Hrvatske, o stanju logora za rujan 1945., ukratko je navedeno: "Zdravstveno stanje u logorima zadovoljavajuće. Oboljenje je bilo i slučajna zaraznih lakših oboljenja. Vršiti se cijepljenje protiv tifusa." U logoru Krndiji, prema dopisu, nalaze se dva liječnika (nije navedeno, jesu li logoraši ili civili odnosno vojnici), a u logoru je otvorena i zdravstvena stanica (ambulanta) u koju, navodno, dolaze stanovnici okolnih sela.¹⁴

Očito je ipak, prema razvoju i ishodu događaja, da od samog početka uvjeti smještaja u logoru Krndiji nisu bili zadovoljavajući, a prehrana i zdravstvena zaštita logoraša bili su izrazito nedostatni.

Prema iskazu logorašice Katarine Dürr, u logoru Krndiji logoraši su bili smješteni po kućama i ostalim raspoloživim gospodarskim prostorijama "[...] na slami, puni vaši ništa za presvuč ili se oprat. [...] Hrana u Krndiji bila je jako loše [...]. I to se nije moglo jesti".¹⁵

Prema iskazu logoraša Josipa Šulca "Nevolje logoraša [u Krndiji] bit će povećane pojavom agresivnih napasnika – ušiju. Bilo ih je svugdje i po glavi, u odjeći, pokrivačima i mjestima za spavanje, apsolutno svugdje. I to u velikom broju. Bitka, rat s ušima vodio se neprekidno i na više načina. Ručno, što će reći pretragom u odjeći, pokrivačima, prečešljavanjem kose na glavi, zatim prokuhavanjem odjeće i druge robe, itd. Rezultati svega toga nisu bili osobiti. Uši su se množile i bilo ih je uglavnom sve više. Javile su se bolesti. Umiralo se, stariji i djeca češće."¹⁶

Prema iskazima/sjećanjima logoraša i navodima u njemačkoj/folksdojčerskoj historiografiji, logorsku ambulantu u logoru Krndiji, u početku je vodila neškolovana i nestručna ženska osoba, koja je na raspolaganju imala samo aspirine i neke masti. Kasnije je liječničku službu u ambulanti vodio kirurg dr. Felix Kirchbaum, i sam logoraš, ali i on je očito imao nedostatne i neodgovarajuće lijekove.¹⁷

¹⁴ Zdravko DIZDAR, Vladimir GEIGER, Milan POJIĆ, Mate RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti*, Slavonski Brod 2005., 267.; Vladimir GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, Slavonski Brod 2006., 439.

¹⁵ Pisani iskaz/pismo K. Dürr (Kirchentellinsfurt, Njemačka) od 19. siječnja 2001. V. Geigeru.

¹⁶ Pisani iskaz J. Šulca iz Požege 2004. Tomislavu Wittenbergu, Požega; Tomislav WITTENBERG, "Drugi svjetski rat i egzodus Nijemaca i Austrijanaca iz Požeške doline", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2004*, Osijek 2004., 278.

¹⁷ *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948*, 222.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 125.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944 - 1948*, 158. I tamo navedeni izvori i literatura.

U to vrijeme, očita je spoznaja i nastojanje ozbiljnog suočavanja nadležnih vlasti s nastalim zdravstvenim stanjem odnosno pojačanom pojavom i širenjem tifusa pjegavca.

Ministarstvo narodnog zdravlja Narodne vlade Hrvatske u Zagrebu dostavilo je 17. studenoga 1945. brzojavno naređenje podređenim tijelima da 20. studenoga treba otpočeti velika tromjesečna kampanja u cijeloj Jugoslaviji za suzbijanje tifusa pjegavca.¹⁸

Zatim je Zdravstveni odjel Okružnog NO-a Osijek dostavio 19. studenoga 1945. Zdravstvenom odjelu Kotarskog NO-a Valpovo dobivene upute za suzbijanje tifusa pjegavca: "Zdravstveni odjel naslova treba da organizira rukovodstvo kampanje za svoje područje, te poduzme sve potrebno za pojačanje iste kao i propagande razušivanja i pronalaženja novih slučajeva pjegavca. [...] Radikalnu depedikulaciju sela (razušivanja) treba postaviti kao konkretan zadatak svakom aktivu a da se taj rad izvrši, dok ne stignu upute i propagandni materijal, radite vlastitim raspoloživim sredstvima. Zdravstveni aktiv treba detaljno upoznati sa svrhom kampanje i oni će se pobrinuti i pomoći Vam u pronalaženju prikladnih naprava za razušivanje (partizanskih buradi, krušnih peći i t.d.), pridobiće narod za ovu akciju, vršit kontrolu nad razušivanjem svake pojedine kuće i svakog pojedinog čovjeka. [...] Poziva se naslov da ovaj raspis najozbiljnije shvati i da se svim mogućnostima i sredstvima posveti spomenutoj kampanji suzbijanja pjegavca kako bi se izbjeglo veliko zlo koje nas tokom ove zime i na proljeće očekuje, jer 'Bolje je spriječiti nego liječiti'. Po učinjenom nakon izminuća kampanje opširno izvijestiti ovaj naslov."¹⁹

Nedugo zatim, Ministarstvo narodnog zdravlja Narodne vlade Hrvatske u Zagrebu izvijestilo je 28. studenoga 1945. sve okružne i kotarske NO-e, prema uputama Ministarstva narodnog zdravlja Demokratske Federativne Jugoslavije u Beogradu, da treba provesti opsežnu kampanju protiv tifusa pjegavca i o tome je donijelo detaljne upute.²⁰

U tijeku kampanje protiv tifusa pjegavca, Komanda logora Valpovo izvijestila je 9. prosinca 1945. Zdravstveni odjel Kotarskog NO-a Valpovo da im na njihovo traženje dodjeljuje jednog brijacha logoraša u svrhu suzbijanja pjegavca u kotaru Valpovo, "a u sklopu akcije za suzbijanje pjegavca u kotaru Valpovo. Pošto istog kanite upotrijebiti za taj posao i u Josipovcu, to za njega preuzimate disciplinsku odgovornost, a naročito za slučaj bjegstva. Za hranu i nastanbu za istog imadete se sami pobrinuti". Potreba i barem osnovni uvjeti za sprječavanje odnosno uklanjanje zaraznih bolesti, očito su bili i u logoru Valpovo: "Nadalje Vas izvješćujemo, da Vam ova uprava ne može posuditi zatraženi

¹⁸ V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945. - 1946. Dokumenti*, 60.

¹⁹ Isto, 60.

²⁰ Isto, 65. - 66.

desinfektor, niti potrebno stručno ljudstvo, jer uprava Radnog logora isti sam neophodno treba za raskuživanje interniraca.”²¹

Ministarstvo unutarnjih poslova Narodne vlade Hrvatske u Zagrebu, izviještalo je 24. prosinca 1945. podređena tijela: “Obzirom na godišnju dobu i prilike u logorima, a i u kaznenim zavodima i zatvorima, treba najveću pažnju posvetiti borbi protiv pjegavog tifusa i to raskuživanjem prostorija, dezinfekcijom odjeće i rublja zatvorenika odnosno logorisanih od ušiju. U koliko nebi bilo za tu svrhu na raspolaganju dezinfektora ima se dezinfekciju vršiti putem t. zv. partizanskih buradi. Osim toga ima se odrediti bez izuzetka vakcionisanje protiv pjegavca svih osuđenika i zatvorenika, odnosno logorisanih, kao i osoblja koje je tamo zaposleno i koje dolazi u dodir osuđennicima odnosno zatvorenicima. U sporazumu s nadležnim zdravstvenim referentima treba organizirati stalnu sanitarnu kontrolu po svim zatvorima, kaznenim zavodima i logorima. Zatraženo je od Ministarstva narodnog zdravlja u Zagrebu, da u pogledu vakcionisanja poduzme sve što je potrebno za pravilno njegovo izvršenje. Pozivate se, da po gornjem odmah postupite te očekujemo izvještaj o učinjenom.”²²

Komanda logora Valpovo izvijestila je 2. siječnja 1946. Zdravstveni odjel Kotarskog NO-a Valpovo, da je dr. Stjepan Hartel “ustanovio, da imade u logoru 30 slučajeva oboljenja sumnjivih na tifusu”, te zamolila “da smjesta uputi Kotarskog liječnika u Radni Logor Valpovo, da sa Logorskim liječnikom, koji za sada zbog bolesti ne može svoju službu u cjelosti da vrši na licu mjesta shodno odredi protumjere za suzbijanje te bolesti”.²³

Zdravstveno-socijalni odsjek Kotarskog NO-a Valpovo izvijestio je zatim 12. siječnja 1946. Komandu logora Valpovo o potrebi stroge izolacije oboljelih logoraša: “[...] izvještavamo Vas, da je Kotarski liječnik Dr. Pakić²⁴ istoga dana pregledao bolesnike u logoru i pored drugih mjera odredio strogu karantenu kroz tri nedjelje. Naknadno se je ustanovilo, da se ta karantena ne održava kako treba, pa se pojedine osobe vide hodati izvan logora. Stoga se upozorava naslov, da određene mjere izvršava onako, kako je od strane Kotarskog liječnika određeno, jer će u protivnom naslov snositi odgovornost. Ujedno se izvještavate, da je naredjeno miliciji da sve one koji se uhvate izvan logora hvata i privodi radi kazne.”²⁵

Istog dana, Zdravstveni odjel Kotarskog NO-a Valpovo izvijestio je o pojavi pjegavog tifusa u logoru Valpovo Zdravstveni odjel Okružnog NO-a Osijek: “S obzirom na prenatrpanost u barakama u kojima stanuju zatočenici mjere koje

²¹ Isto, 72.

²² Isto, 90.

²³ Isto, 77.

²⁴ Ispravno bi bilo Pekić.

²⁵ V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945. - 1946. Dokumenti*, 87.

je komanda u cilju razušivanja poduzela nisu mogle imati nikakvog uspjeha jer se razušivanje samo djelomično vršilo od slučaja do slučaja u onim barakama u kojima se ušljivost pojavljivala u velikoj mjeri, dok se u ostalim barakama nije to provelo. Ustanovljeno je da su logoraši u velikoj mjeri ušljivi. Oboljelima fibrilnim bolesnicima sumnjivima na Typhus exanthematicus izvađena je krv i poslana na pregled u Dom narodnog zdravlja Osijek. Preduzete su slijedeće mjere: 1.) Pristupilo se cijepljenju protiv tifusa sa tetra vakcinom kod svih zatočenika bez razlike i izuzetka. To cjepljenje obavljeno je dosada dva puta. 2.) Poduzeto je razušivanje u svim barakama bez obzira da li je momentalno u njima bilo ušljivosti ili ne. 3.) Određena je najstroža karantena u trajanju od 3 nedelje. Dosada je stigao serološki rezultat za 8 slučajeva sa nalazom Weil felix 1:1000 pozitivan. Ti su slučajevi izolirani u ovdašnjoj logorskoj izolani.” Naglašeno je, zatim, da se potrebne zdravstvene mjere u logoru Valpovo ne provode ispravno: “Pošto je ali ustanovljeno da komanda logora ne provodi karantenu striktno kako je određeno to je današnjim danom sa strane kotarskog N.O.-a izdan nalog miliciji da sve zatočenike koji se zateknu van logora na području mjesta Valpovo smjesta bez izuzetka sprovedu u logor, a protiv uprave logora podnesu prijavu nadležnim vlastima radi neodržavanja sanitarnih mjera radi suzbijanja širenja zaraze pjegavog tifusa.” Iskazana je i potreba sustavnog iskorjenjivanja tifusa pjegavca u logoru Valpovo jer postoji opasnost proširivanja zaraze izvan logora: “Kotarski liječnik izvjestio je sadašnjim danom Okružni N.O. zdrav. odjel da se pozove Dom narodnog zdravlja u Osijeku radi izašiljanja sanitarne ekipe u ovdašnji radni logor kako bi se razušivanje i eventualno cijepljenje protiv pjegavca u spomenutom logoru odmah sprovelo. To je neophodno potrebno iz razloga mogućnosti daljeg širenja pjegavca, a tim više što se u samom mjestu nalazi i jedan bataljon vojske. Za sada među civilnim pučanstvom u samom mjestu nije bilo nijednog slučaja oboljenja od pjegavca niti sumnje na takvo oboljenje.”²⁶

Odjel Unutarnjih poslova pri Kotarskom NO-u Valpovo izvijestio je 14. siječnja 1946. Zdravstveni odjel Kotarskog NO-a Valpovo o upozorenju Ministarstva unutarnjih poslova Narodne vlade Hrvatske od 24. prosinca 1945. o potrebi borbe protiv tifusa pjegavca u logorima, prenoseći navedene upute.²⁷

Komanda logora Valpovo izvijestila je, zatim, istog dana Zdravstveno-socijalni odsjek Kotarskog NO-a Valpovo da je utvrdila način provođenja izolacije u logoru i da se uputa za suzbijanje zaraze točno pridržavaju: “[...] javljamo Vam, da smo s drugom doktorom kotarskim liječnikom utvrdili način provođenja karantene u ovom logoru i da smo se istog striktno pridržavali. Što se

²⁶ V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945. - 1946. Dokumenti*, 88., 143. - 144.; Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti*, 308. - 309.; V. GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 596. - 597.

²⁷ V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945. - 1946. Dokumenti*, 90.

tiče šetanja Valpovom pojedinih interniranih osoba, molim Vas i sa svoje strane da ih, u koliko nemaju isprave za kretanje tj. da su neophodno potrebni za neki rad u i izvan logora, strpate u zatvor ili da ih predvedete nama. Morate shvatiti, da dnevno dajemo 100 ljudi na rad po raznim ustanovama u mjestu, odnosno kotaru Valpovo bez kojih bi mnoge ustanove, odnosno poduzeća zapeli u svojem normalnom radu. Ujedno Vas obavještavamo, da oni, koji idu na rad, pripadnici su raznih radnih grupa, koje su posebno odjeljene.”²⁸

Zdravstveno-socijalni odjel Kotarskog NO-a Valpovo predložio je 31. siječnja 1946. Komandi logora Valpovo proširenje izolane s obzirom na velik broj logoraša koji boluju od zaraznih bolesti: “Pri pregledima bolesnika i logorske izolane ustanovljeno je opetovano puta da je logorska izolana premalena s obzirom na veliki broj bolesnika koji boluju od zaraznih bolesti, pa se hitno predlaže naslovu da odmah zatraži od upravnog odjela kotarskog NO-a još jednu zgradu za smještaj zaraznih bolesnika. [...]”²⁹

Zdravstveno-socijalni odsjek Kotarskog NO-a Valpovo izvijestio je 5. veljače 1946. Odjel unutarnjih poslova pri Kotarskom NO-u Valpovo o mjerama poduzetim za suzbijanje pjegavog tifusa u logoru Valpovo: “Tokom mjeseca siječnja [1946.] provedeno je u radnom logoru u Valpovu cijepljenje protiv tifusa sa tetra vakcinom. Pristupilo se izgradnji suhe komore i sistematskom razušivanju. Razušivanje se do sada vršilo putem partizanskih buradi pošto nije bilo na raspolaganju desinfektora pa kako je to razušivanje bilo nedostavno, izgrađena je suha komora. Posebnim dopisom izvješćen je Okružni NO u Osijeku da je tokom mjeseca prosinca i siječnja bilo 21. slučaj oboljenja od pjegavca u logoru sa pozitiv Weil Felixom i to 1:1000 odnosno 1:500. No svi ti slučajevi bili su bez izrazite kliničke slike pjegavca osim kod dvojice oboljelih, dok su svi ostali slučajevi bili bez eksanterna sa kratkim trajanjem bolesti brzom rekovalescencijom i bez smrtnih slučajeva. Unatoč toga određena je najstroža karantena. Povodom toga zamoljen je Dom narodnog zdravlja u Osijeku u čiju kompetenciju prema odluci Okružnog NO-a spada vakciniranje da izvrši vakcinaciju svih zatočenika u logoru protiv pjegavca ali to do sada nije izvršeno.” Uz to, iskazana je potreba izolacije/karantene oboljelih u logoru Valpovo: “S obzirom na veći broj oboljenja koji se moraju promatrati u izolani dosadašnja izolana nije po svom kapacitetu bila dovoljna za smještaj istih. Iz toga razloga predloženo je upravi logora da se ta izolana proširi a za proširenje da se upotrebe dvije susjedne kuće u blizini izolane. Isto tako predloženo je da određena karantena ostaje i nadalje na snazi. Sumnjivih slučajeva pjegavca među civilnim pučanstvom nije bilo. Svakodnevni liječnički pregled u izolani obavlja Dr. Hart[e]l, dok nadzor nad cjelokupnim radom obavlja kotarski liječnik.”³⁰

²⁸ Isto, 91.

²⁹ Isto, 97.

³⁰ Isto, 98.

Prema iskazu logoraša Stjepana Binskog: "S obzirom da stanje ušljivosti postaje nesnosno u jesen uprava logora [Valpovo] instalirala je nekakav kazan za iskuhavanje odjeće. [...] Tifus se razmahao punom žestinom, a uprava organizira logoraške bolnice u tri napuštene njemačke kuće. Te kuće se nalaze van logora no daleko je više bolesnih, nego što ima mjesta u bolnicama. Nije mi poznat kriterij po kome se određivalo koji "sretnici idu u bolnicu" a koji ostaju u logoru. Umiranje postaje masovno [...]"³¹

Prema svim vrlo pouzdanim navodima, posebice od jeseni/zime 1945., u logoru Valpovo počinje harati tifus pjegavac i ubrzo tijekom siječnja i veljače 1946. poprima razmjere epidemije. Tada su kao zdravstvena pomoć za logor Valpovo pridodana još dva liječnika, dr. Vilc iz Osijeka i dr. Pekić iz Vukovara. No, i oni su se uskoro zarazili pjegavcem. Prema navodima u njemačkoj/folksdojčerskoj historiografiji i iskazima/sjećanjima logoraša, početkom 1946. svakog dana bi se razboljelo i do 100 osoba. Tijekom veljače i ožujka 1946., pojedinih dana umrlo bi 20 do 30 osoba.³²

Iskazi/sjećanja logoraša slikovito prikazuju zdravstveno stanje i pojavu epidemije tifusa pjegavca u logoru Valpovo. Prema iskazu logorašice Hede Schestak rođ. Dibisch: "U samom logoru bilo je strašno. Vladale su bolesti, pretežno pjegavac, para-tifus i dizenterija. Bili smo gladni i iscrpljeni. Raditi smo morali cijeli dan bez hrane. [...] Barake su bile pune stjenica i ušiju."³³ Prema iskazu logoraša Ota Švajcera: "Higijenski i sanitarni uvjeti nisu bili na visini, a prigodom epidemije tifusa u logoru umiralo ih je stotine [...]"³⁴ Prema iskazu logoraša Franje Teina: "Hrana je bila užasna i uz to neredovita znalo se događati da po dan-dva ne dobijemo ništa za obrok [...]. Higijenski uvjeti su bili jako loši, vladao je tifus od kojeg je dosta logoraša skončalo svoj život."³⁵ Prema iskazu logorašice Ane Flatscher: "Izgladnjele i iscrpljene u logoru je kosio tifus, dizenterija i pjegavac. U početku su dnevno umirale dvije, tri osobe, a nakon višemjesečna boravka u logoru, umiralo je dnevno po 20-30 osoba."³⁶ Prema iskazu logorašice Paule Kotnik, u vrijeme epidemije tifusa pjegavca u logoru Valpovo: "U logoru je svakodnevno umiralo pet do sedam ljudi od tifusa i dizenterije."³⁷ Prema iskazu logorašice Ilone Springer rođ. Kirch: "U takvim nenormalnim uvjetima mnogi su se razboljeli. Zatočenicima i stražarima bili su puni ušiju. Počele su harati zarazne bolesti, svrab, pjegavi tifus, dizenterija

³¹ Isto, 422. - 424.

³² *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944 - 1948*, 224. - 228.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 121. - 124.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944 - 1948*, 152. - 156. I tamo navedeni izvori i literatura.

³³ V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945. - 1946. Dokumenti*, 403.

³⁴ Isto, 377.

³⁵ Isto, 396.

³⁶ Isto, 386.

³⁷ Isto, 398.

itd. U početku su dnevno umirale 2-3 osobe, a nakon višemjesečnog boravka u logoru dnevno je umiralo 20-30 osoba.”³⁸

U logoru Krndiji od zime 1945./46., posebice od siječnja 1946. počinje harati tifus pjegavac i ubrzo tijekom veljače 1946. poprima razmjere epidemije. Stanje u logoru Krndiji očito je bilo zabrinjavajuće. Naime, i logorski liječnik dr. Kirchbaum umro je od tifusa pjegavca 6. veljače 1946. Kasnije će zdravstvenu skrb u logoru Krndiji imati dr. Wesbeck, veterinar iz Đakova, a jednom tjedno u ispomoć je dolazio i liječnik iz Đakova, ali na raspolaganju su i dalje bili nedostatni i neodgovarajući lijekovi.³⁹

Prema iskazu logoraša, zbog izrazito loših uvjeta smještaja, posebice higijenskih uvjeta (nemogućnost pranja tijela i odjeće, nemogućnost zamjene odjeće, stalna pojava raznih nametnika, (buhe, uši, stjenice i sl.) i izrazito loše prehrane (odnosno gladi) i hladnoće, u logoru Krndiji je zavladao tifus pjegavac.

Prema iskazu logoraša Franje Kifera: “[...] Ljudi su [u logoru Krndija] nemilice umirali od gladi i tifusa. U početku se sahranjivalo po jedan i u sanducima. Kasnije, kada je došla epidemija, bilo je po 10, 15 i 20 mrtvih i sprovoda na dan i svi su trpani u istu jamu.”⁴⁰

Prema iskazu logoraša Petera Seilera: “[...] je na početku siječnja 1946. [u logoru Krndija] počela harati epidemija pjegavog tifusa i ubrzo poprimila zastrašujuće razmjere. [...]”⁴¹ Prema iskazu logoraša Stefana Schwoba, u vrijeme epidemije tifusa pjegavca i masovnog umiranja u logoru Krndiji: “Mrtve se moralo pred kućom na cestu legnuti, a onda su kolima odvezeni u groblje u masovni grob. Svaki dan smo 10-15 mrtvih brojili.”⁴² Prema iskazu Josipa Brandisa, čuvara u logoru Krndiji od rujna 1945. do svibnja 1946.: “Svaki dan se umiralo. Većinom svaki dan je bila sahrana kad je počeo vladati tifus. Bio sam na jednoj sahrani logoraša. Osam najedanput u jednu raku. Sahrani su ih na desnoj strani groblja. [...]”⁴³

Komanda logora Krndije i logorski liječnik Peter Krippels izvijestili su 22. veljače 1946. o broju oboljelih i umrlih od tifusa pjegavca u logoru te poduzetim mjerama Zdravstveni odjel Kotarskog NO-a Đakovo: “U vremenu od 10. II. do 18. II. 1946 izolirali smo u logorsku ambulantu i improviziranu izola-

³⁸ Isto, 408.

³⁹ *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944 - 1948*, 222.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 125.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944 - 1948*, 158. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁴⁰ V. GEIGER, “Nijemci Požege i Požeške kotline 1945.-1946.: dokumenti i sjećanja/iskazi”, *Scrinia slavonsica*, 4, Slavonski Brod 2004., 479.

⁴¹ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost - Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 532.; Vladimir GEIGER, Ivan JURKOVIĆ (prir.), *Pisma iz Krndije*, Zagreb 1994., 121.

⁴² V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb, 2001., 178.

⁴³ Usmeni iskaz J. Brandisa (Josipovac Punitovački) od 12. kolovoza 2003. V. Geigeru.

nu 33 bolesnika suspektnih na pjegavac. U gore spomenutom razdoblju umrlo je 18, a otpušteno 10 bolesnika. Poslali smo krv pojedinaca u Osijek za Weil-Felix, odgovor do danas nije stigao. Ponovno raskuživanje cijelog logora počelo je pred dva dana.” Zdravstveni odjel Kotarskog NO-a Đakovo, dobiveni je izvještaj proslijedio Zdravstvenom odjelu Okružnog NO-a u Slavanskom Brodu.⁴⁴

Prema poimeničnim pokazateljima o umrlima u logoru Krndiji, koje sam do sada na temelju različitih izvora prikupio za veljaču 1946., do 10. veljače umrlo je 8 osoba, a nakon 18. veljače 7 osoba, te je umrlih u veljači 1946. najmanje 33. Iskazi/sjećanja logoraša navode svakodnevna umiranja u logoru Krndiji tijekom veljače 1946., pretežno od tifusa pjegavca. Kako matica/popis umrlih u logoru Krndiji ne postoji odnosno nije dostupan, teško je procjenjivati broj umrlih logoraša u vrijeme epidemije tifusa pjegavca.

O zdravstvenim mjerama poduzetim protiv tifusa pjegavca u logoru Krndiji logorašica Marija Mira Knöbl navodi u pismu majci od 7. veljače 1946.: “Sada se neće 5 dana niko smjeti maknuti iz logora niti će se ići po drva. Biti će raskuživanje logora, odjelo će nam ići u paru, morati ćemo se sasvim skinuti te odjelo dati u paru, zatim će se raskužiti sobe, tako da se unište uši, koje prenose bolesti. Mi se svaku večer pregledamo prije spavanja i propeglamo si sve te tako ih nemamo, jedino imamo puno buha.”⁴⁵

U to vrijeme, glasine o epidemiji tifusa pjegavca u logoru Krndiji proširile su se i izvan logora, kao i priče o masovnom umiranju logoraša.⁴⁶

Da je pojava tifusa pjegavca u logoru Krndiji poprimila razmjere epidemije, potvrđuje 14. veljače 1946. M. M. Knöbl u pismu majci, opisujući što je i na koji način poduzeto: “Kod nas u logoru je jedno vrijeme vladao tifus pjegavac i to u velikom razmjeru na dan su umirali po 12-13 osoba. Bili smo se svi uplašili jer taj tifus dolazi od uši, a to nas je ipak utješilo jer mi uši nemamo. Svaki dan se pregledamo, a u glavi pogotovo nemamo, ali ima ljudi koji se ne pregledu, a to osobito stari, ti su puni i tako je prelazio taj tifus tim vašima, ali za dan dva došao je kazan za parenje i išlo je sve od kuće do kuće u paru. Kod onih koji su bili puni išlo je sve u paru i to 2 h tako da sve vaši i gnjide moraju da se unište. Ja sam dala u paru samo moju šarenicu i ništa više. Onda su opet došli sa špricom pa sve pošpricali zidove i krevete i pod sa lizolom, slamu smo svu bacili van i popalili ju, a krevete dobro oprali, a juče su došli sa nekim praškom bijelim kao puder i sve nas našpricali po tijelu tako da je i haljina koju smo imali na sebi puna, tako isto su nas našpricali naime naprašili i po glavi, tako da ne bi slučajno vaši bilo u glavi. Za taj poso su došli raskužitelji u bije-

⁴⁴ Državni arhiv u Slavanskom Brodu, Okružni narodni odbor Slavonski Brod 10/15, Opći spisi po ur. zapisniku br. 8371/52903, 1946., Inv. br. 50.

⁴⁵ V. GEIGER, I. JURKOVIĆ (priř.), *Pisma iz Krndije*, 80.

⁴⁶ Isto, 81.

lo obučeni, ne znamo odakle su, ali fini ljudi. Kod tate još nisu raskužili, jer on je u radioni, a druge muške su svršili, sada su kod ženskih. Muške su sve ošišali na golo. Sada ne smijemo preko kod muških niti oni k nama dok ne bude sve gotovo raskužito tako da se ne mješaju čisti sa vašljivima, i tako sada mi tata donese do žice jelo i tamo pričamo, za koji dan dok se svrši onda ćemo opet smjeti jedno drugomu [...] Sada se tifus više ne širi oni koji su prvi obolili bili su kolima prevezeni za Brod u bolnicu, i tako se ipak sprečio taj tifus. [...] Sada sa sela ne dolazi u Krndiju niko, pošto je bilo zabranjeno radi tifusa do 15. Sada će valda opet smjeti. Iz tatine sobe je jedan kolar dobio još prošle nedjelje rješenu molbu sa ministarstva, pa ga radi tifusa nisu pustili [...].⁴⁷

Prema zabilježskama logoraša Karla Bezemeka, u logoru Krndija: "Mnogi su umrli od tifusa i drugih bolesti. U mjesecu veljači [1946.] bilo je najgore i uvedena je karantena do ožujka. [...] Vidio sam mnoge tužne slučajeve i nikada u životu nisam toliko plakao i molio kao u tom logoru Krndija. [...] 8. veljače morao sam se kao i svi ostali ošišati zbog bolesti. [...] Najviše su me ljutile bube, buhe i uši. Osobito sam se teško oslobađao ušiju, koje su zapravo bile uzročnici i uzrok tifusa. Ali nikakvo čudo zbog nehigijenskih uvjeta i pretrpanosti svih spavaonica. [...]."⁴⁸

Naredbu i upute za suzbijanje tifusa pjegavca civilnim logorima Sanitetskog odjeljenja Ministarstva narodne obrane od 30. siječnja 1946., koje je 18. veljače 1946. od Sanitetskog odjeljenja Komande pozadine II. Jugoslavenske armije primilo Ministarstvo narodnog zdravlja NR Hrvatske, prosljedilo je 25. veljače 1946. podređenim zdravstveno-socijalnim odjelima.

Upozoreno je da dok je nakon provedenih mjera tifus pjegavac u jedinicama JA sveden na najmanji broj, i dok u zarobljeničkim logorima broj oboljelih opada, u civilnim logorima "pjegavac iz dana u dan i na više mjesta izbija u vidu većih epidemija. [...] Civilni sanitet do sada nije uspeo da u tim logorima provede organizaciju sanitetske i posebno epidemiološke službe. Logoraši i u većim i manjim grupama i neorganizirano odlaze na radove, mešaju se sa civilnim stanovništvom i na taj način šire zarazu naokolo". Sanitetska tijela JA "polazeći sa ispravnog gledišta da je epidemiološki problem pjegavca nedeljiv" [...], nakanile su svojim osobljem i raspoloživim sredstvima pomoći civilnom sanitetu u suzbijanju nastalih epidemija. Stoga su i upozorili da se "pitanje pjegavca u civilnim logorima za sada smatra kao najvažniji i najpreči problem u zaštiti civilnog stanovništva i vojske". Naglašeno je, među ostalim, da "se civilnom sanitetu osim pomoći u ljudstvu i materijalu pruži i organizaciona pomoć kao što su: uvodjenje reda u logorima, osiguravanje karantena i sprečavanje fluktuacije logoraša, formiranje i obučavanje ekipe za suzbijanje pjegavca sastavljenih od samih logoraša, organizacija cijepljenja i masovnog zaprašivanja

⁴⁷ Isto, 83. - 84.

⁴⁸ Izvornik u posjedu Vlaste Temmer rođ. Bezemek (Zagreb).

vanja sa insekticidnim sredstvima i td.” Naređeno je, zatim: “U nizu mera koje će se dogovoreno sa civilnim sanitarnim vlastima poduzeti u pojedinim logorima treba u prvom redu pristupiti masovnom zaprašivanju sa insekticidnim sredstvima i cijepljenju logoraša protiv pegavca. Insekticidna sredstva imaju da nabave Okružni NO-i potrebite količine cjepiva protiv pjegavca, u koliko nema zaliha kod Okružnih NO-a mogu se trebovati od Sanitetskog slagališta II. JA-e, kao vanredno trebovanje uz naznaku broja ljudstva koje se kani cijepiti i u kojem logoru. Za sprovođenje zaprašivanja i cijepjenja formirati ekipe sastavljene od samih logoraša, u koliko takove već ne postoje u pojedinim logorima.” Zdravstveni odjel Okružnog NO-a Osijek, prosljedio je 20 ožujka 1946. Zdravstveno-socijalnom odjelu Kotarskog NO-a Valpovo okružnicu Ministarstva narodnog zdravlja NR Hrvatske “na znanje i ravnanje”.⁴⁹

Potkraj ožujka ili početkom travnja 1946., kada se zaraza proširila izvan logora Valpovo na okolno stanovništvo, te je prijetila epidemija širih razmjera, nakon poduzetih potrebnih mjera, tifus je uklonjen. Kroz logor Valpovo prošlo je prema svim vrlo pouzdanim navodima i procjenama oko 4.000 logoraša, uglavnom starijih osoba, žena i djece. Do svibnja 1946., kada je logor Valpovo raspušten, stradale su najmanje 1.074 internirane osobe, uglavnom od gladi, dizenterije i tifusa. Ubijanja i smaknuća logoraša, osim nekoliko slučajeva koji su nedvojbjeni, u logoru Valpovo nije bilo.⁵⁰

Matica umrlih za logor Valpovo bilježi tijekom studenoga 1945. godine 33 umrle osobe, tijekom prosinca 1945. godine 62 umrle osobe, a u vrijeme kada se proširio tifus pjegavac, tijekom siječnja 1946. godine 162 umrle osobe, tijekom veljače 1946. godine 303 umrle osobe i tijekom ožujka 1946. godine (poznati podaci do 25. ožujka) 301 umrlu osobu.⁵¹ Kako je od ukupnog broja umrlih u logoru Valpovo najveći broj žrtava tijekom siječnja, veljače i ožujka 1946., najvjerojatnije je da je tifus pjegavac osnovni uzrok smrti logoraša u vremenu koje iskazi/sjećanja logoraša i njemačka/folksdojčerska historiografija označavaju razdobljem epidemije tifusa pjegavca.

Prema iskazu Josipa Globočnika, upravnika logora Valpovo: “U slabom fizičkom stanju oboljeli su u mnogim slučajevima umrli. Nakon duljeg traženja došla je neka komisija crvenog križa a izvjesno vrijeme poslije toga jedna sanitarna ekipa armije. To je već bilo u proljeće [1946.] i bolest se razbukta-

⁴⁹ V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945. - 1946. Dokumenti*, 102.-103.

⁵⁰ *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944 - 1948*, 224.-228.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 121.-124.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944 - 1948*, 152.-157.; V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, V. GEIGER, “Radni logor Valpovo 1945.-1946. godine. Navodi, tvrdnje, procjene i poimenični popisi te mogućnost utvrđivanja stvarnog boja stradalih”, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 3, Zagreb 2001., 541.-556. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁵¹ V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, 272.-327.

la. [...] Sanitarna je ekipa raskužila logor diditiom⁵² i napravila u jednoj baraci tuševе sa toplom vodom, a odjeća se šurila. Tifus je postupno nestao. Da je sanitarna i liječnička pomoć bila pravovremena bilo bi spašeno mnogo života.”⁵³

U isto vrijeme, potkraj ožujka ili početkom travnja 1946., nakon poduzetih potrebnih mjera tifus pjegavac je uklonjen i u logoru Krndiji. Kroz logor Krndiju prošlo je prema svim vrlo pouzdanim navodima i procjenama oko 3.500 do 4.000 logoraša, uglavnom starijih osoba, žena i djece. Procjenjuje se da ih je oko 500 do 1.500 u logoru smrtno stradalo, uglavnom od gladi, dizenterije i tifusa. Prema do sada utvrđenim poimeničnim pokazateljima, u logoru Krndiji, stradalo je do potkraj svibnja 1946., kada je logor raspušten, najmanje 338 osoba. Ubijanja i smaknuća logoraša osim nekoliko slučajeva, koji su nedvojbени, u logoru Krndiji nije bilo.⁵⁴

Prema iskazu logoraša Petera Seilera: “Da nismo [u logoru Krndija] početkom travnja ili koncem ožujka [1946.] dobili kotao za dezinfekciju i DDT-prašak, vjerojatno bismo svi nastradali.”⁵⁵

Zbog naglog povećanja broja oboljelih logoraša od tifusa pjegavca, tijekom zime 1945./46., kada se pojavila opasnost proširivanja epidemije iz logora na okolno stanovništvo, sustavno zaprašivanje DDT-praškom provedeno je od početka veljače 1946., najprije u logorima za folksdojčere u Bačkoj.⁵⁶

Tek potkraj ožujka ili početkom travnja 1946., nakon svih poduzetih potrebnih mjera (posebice uporabom DDT praška i sulfonamid tableta, pristiglih tada uz pomoć UNRRA-e⁵⁷ u Jugoslaviju), tifus u logorima Valpovo i Krndija, te drugim logorima u Hrvatskoj i Jugoslaviji uglavnom je uklonjen.⁵⁸

⁵² DDT (diklor-difenil-trikloretan), sredstvo za uništavanje gamadi, iznimno djelotvorno protiv ušiju prenosnika tifusa pjegavca.

⁵³ V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, 429.

⁵⁴ *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948*, 219., 221.-223.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944-1948*, 124.-126; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 157.-159.; V. GEIGER, “Logor Krndija (1945.-1946.). Izvori i literatura”, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 7, Zagreb 2003., 473.-492.; ISTI, “Struktura stradalih u logoru Krndija 1945.-1946.”, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2004*, Osijek 2004., 247.-258. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁵⁵ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost - Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 532.; V. GEIGER, I. JURKOVIĆ (prir.), *Pisma iz Krndije*, 121.

⁵⁶ Branislav DANKOVIĆ, *Zaštita zdravlja stanovništva u Somborskom okrugu 1944-1947*, Sombor 2005., 129.

⁵⁷ UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitations Administration – Administracija za pomoć i obnovu Ujedinjenih nacija), čija je zdravstvena služba i pomoć bila najznačajnija, isporučila je u neposrednom poraću Jugoslaviji znatne količine raznolikog sanitetskog materijala i lijekova. Branko PETRANOVIĆ, “Pomoć UNRE Jugoslaviji”, *Istorija XX veka. Zbornik radova*, II, Beograd 1961., 203.-204.

⁵⁸ *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948*, 222., 226.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944-1948*, 124.-125.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 157.-158. I tamo navedeni izvori i literatura.

Nakon ukidanja pojedinih logora za folksdojčere u Hrvatskoj, radno nesposobni logoraši, pretežno starije i bolesne osobe, prebačeni su u logor Knićanin (Rudolfsgnad) u Banatu. Tijekom svibnja 1946. u logor Knićanin prebačene su skupine logoraša iz logora Valpova i Krndije, tijekom kolovoza 1946. iz logora Pusta Podunavlje i tijekom siječnja 1947. iz logora Tenja/Tenjska Mitnica. Mnogi od njih boravak u logoru Knićanin, koji je postojao do ožujka 1948., zbog gladi i raznih bolesti nisu preživjeli.⁵⁹

Unatoč stanju i razvoju događaja, posebice izričitim uputama Ministarstva narodnog zdravlja Narodne vlade Hrvatske u Zagrebu i Ministarstva narodnog zdravlja DF Jugoslavije u Beogradu iz studenoga 1945. za provođenje velike kampanje protiv tifusa pjegavca, u logorima za folksdojčere u Slavoniji (kao i drugdje u Hrvatskoj i Jugoslaviji), pojava tifusa pjegavca ne samo da nije smanjena, nego se u skorim danima i mjesecima pretvorila u epidemiju.

Tifus pjegavac je teška zarazna bolest, praćena nesnosnom glavoboljom, visokom temperaturom i osipom. Prenosnik su uši. Hoće li netko oboljeti od tifusa pjegavca, ovisi o prodornoj snazi klica i slabosti organizma. Kako su logoraši bili stalno vrlo slabo hranjeni (gladni), nisu imali mogućnosti za osobnu higijenu, pranje ili promjenu odjeće, zatim su bili u jesenskim i zimskim vremenima prehladjeni, često izvrgnuti napornim fizičkim radovima, a sve to im je znatno oslabilo organizam, pa su neposredno i nezaobilazno bili podvrgnuti zarazi.⁶⁰ Proizlazi da su uvjeti za pojavu tifusa pjegavca u logorima za folksdojčere bili više nego li povoljni.

Kako je pojava tifusa pjegavca i drugih zaraznih bolesti i među stanovništvom⁶¹ i među vojskom⁶² uspješno i pravovremeno svedena na najmanju mjeru i spriječena je zaraza širih razmjera, nejasno je zbog kojih razloga uklanjanje tifusa pjegavca u logorima za folksdojčere nije također pravovremeno provedeno sustavno i na zadovoljavajući način.

⁵⁹ *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944 - 1948*, 227.-228.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 126.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944 - 1948*, 159. - 160.; V. GEIGER, "Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata 1945. - 1947.", 1094.-1095., 1096., 1099. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁶⁰ Jovan St. KUJAČIĆ, *Pjegavac (Typhus exanthematicus). Prenošnje i širenje njegove zaraze i čuvanje od nje*, Beograd 1928.

⁶¹ Aleksandra BEDNJANEC VUKOVIĆ, "Zdravstvene prilike u Hrvatskoj neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata", u: *1945. - razdjelnica hrvatske povijesti*, Zagreb 2006., 440.-443.

⁶² Bojan DIMITRIJEVIĆ, "Zdravstvene prilike u Jugoslovenskoj armiji 1945-1954", *Istorija XX veka*, god. XXIII, br. 2, Beograd 2005., 88.-89.

SUMMARY

THE TYPHUS EPIDEMIC IN CAMPS FOR THE VOLKSDEUTSCH IN SLAVONIA 1945/1946 AND ITS CONSEQUENCES

No less than 10 000 to 20 000 Croatian Volksdeutsch, the majority of those who remained in their homeland after World War Two, were placed in internment and work camps during 1945, 1946, and 1947. In addition to poor living conditions, the fate of the inmates was made even more difficult by poor diet, insufficient opportunities to maintain hygiene, lack of medicines and medical care, various contagious diseases, as well as hard physical labour in frequently unfavourable weather. Many inmates became ill and died. The cause of death was most often diseases, especially dysentery and typhus, but also fatigue and starvation. The killing of Volksdeutsch, except in a few indisputable cases, did not occur. Health problems among the aged, the weak, and the young appeared immediately after the opening of the camps for Volksdeutsch in Croatia (as elsewhere in Yugoslavia), and then various contagious diseases started to spread. It is clear from the course of events that adequate medical measures to protect the inmates were not in place from the very beginning. Despite worsening conditions and developments, the specific directives of the Ministry of Public Health of the People's Government of Croatia in Zagreb and the Federal Ministry of Public Health in Belgrade in November 1945, which initiated a major campaign against typhus in the country as a whole, were not observed in the camps. Not only was the spread of typhus not halted, rather, in the following days and months, it grew into an epidemic. In the fall/winter of 1945 and the winter of 1946 the ravages of the typhus epidemic took on frightening proportions. Due to extremely poor living conditions, especially bad hygienic conditions (the inability to wash or change clothes, bathe), the constant appearance of parasites (fleas, lice, bedbugs, etc.), terrible food (i.e. hunger), and cold, typhus overwhelmed the camps. The largest number of deaths among the interned Volksdeutsch occurred in January, February, and March 1946. Typhus was most likely the leading cause of death among inmates in this period which testimonies/memoirs and German/Volksdeutsch historiography marks as the typhus epidemic. Only in late March and early April 1946, when all the necessary measures against typhus were taken in the camps in Valpovo and Krndija, as well as in other camps in Croatia and Yugoslavia, was typhus for the most part eliminated. Since the spread of typhus among the general Croatian population and in the army was successfully brought under control in a timely manner to avoid a widespread epidemic, it is unclear why the typhus epidemic in the camps for Volksdeutsch was not similarly brought under control effectively and on time.

Key words: Volksdeutsch, Yugoslavia, Croatia, Slavonia, 1945, postwar internment camps, typhus.